

MILYEN NYELVEN BESZÉLTEK TRÓJA VI. VÁROSÁBAN, AZAZ WILUŠÁBAN?*

SIMON ZSOLT

A késő bronzkori, azaz hattita-kori Anatólia történeti földrajzában a kilencvenes évek végén bekövetkezett áttörés révén (Starke 1997; Hawkins 1998; vö. Melchert 2003: 5–7, 37) bizonyosságot nyert, hogy Trója települése (Hisarlık), pontosabban annak VI. városa (VIa-h, VIIa/VIIi, VIIb1/VIIj, kb. i. e. 1730–1150¹) azonos a hattita szövegekből jól ismert *Wiluša* államával (a kérdés kritikai áttekintéséhez l. Easton–Hawkins–Sherratt–Sherratt 2002; magyar nyelvű összefoglalásához bő szakirodalommal Simon 2004a). A Manfred Korfmann vezette ásatások pedig egyértelműen tisztázták, hogy a település e korszakában – összhangban a hattita forrásokkal – az anatóliai kultúrkörhöz tartozott (l. például Korfmann 1998, 2001). Mindez nyelvészeti szempontból azt jelenti, hogy megnyílt annak a lehetősége, hogy meghatározzuk, Trója/Wiluša milyen nyelvi környezethez tartozott. Figyelembe véve, hogy a hattita törvénytövegek Kis-Ázsiát Hatti (a Hattita Birodalom), Palā (nagyjából a klasszikus Paphlagónia) és Luwiya (minden más) területeire osztják fel (utóbbit a későbbi szövegekben az Arzawa megjelölés váltja fel); továbbá, hogy Wiluša ezen, luvi nyelvűségéről közismert Arzawa régió része (Alakšandu, Wiluša királyának szerződése Muwatallival, a hattita nagykirállyal (CTH 76) A III 31–33: „*Továbbá: Ti, akik az Arzawa-országok négy királya vagytok, Te, Alakšandu, Manabatarhunta, Kubantakurunta, és Urahattuša...*”), megállapítható, hogy ezen indirekt tények mellett szólnak, hogy a wilušaiak nyelve az indoeurópai nyelvcsalád anatóliai ágához tartozhatott, közelebbről a luvi típusú nyelvekhez (az indoeurópai nyelvcsalád anatóliai ágához l. Függelék, II. táblázat; a nyelvnevek magyar formájához vö. még Simon 2004b: 35).

* Itt fejezem ki köszönetemet *Edwin L. Brown*nak (University of North California), *Adamik Bélának* (ELTE BTK), *Stipich Bélának* (PTE BTK – ELTE BTK), akik számomra nem elérhető tanulmányokhoz juttattak hozzá és *Michael Jandának* (Münster) Apollón Lykégenéshez fűzött megjegyzése miatt. A Homéros-idézeteket *Devecseri Gábor*, a Strabón-idézeteket *Földy József*, a hattita szövegeket a szerző fordította.

¹ A legújabb kronológiához l. *Projekt Troia*, <http://www.uni-tuebingen.de/troia/deu/chronologie.html>. A következőkben minden dátum i. e. és kb. értendő, ha csak külön nem jelöltem.

Ennek megfelelően az eddigi kutatás a következő modelleket fogalmazta meg: C. Watkins (1986), aki elsőként foglalkozott igényesen a kérdéssel, a luví nyelvhez sorolta őket; szintűgy F. Starke (1997) és R. Lebrun (1998); G. Neumann először (1993) anatóliainak, majd később (1999a) óvatos, s mint látni fogjuk, túlintereptált érveléssel lyd nyelvűnek határozta meg.² Sajnos azonban egyik kutató sem tekintette át módszeresen az összes rendelkezésre álló adatot, így következtetések elég bizonytalanok. A következőkben ezt a hiányt kívánom pótolni, kiegészítve további etimológiai jegyzetekkel, egyúttal egy új modellt is felállítva. A kérdés megválaszolására elméletben a következő lehetőségek állnak rendelkezésünkre:

- 1) A Wilušából származó szövegek nyelve;
- 2) A wílušai személy-, ill. földrajzi névanyag;
- 3) Az északnyugat-kisázsiai helynévanyag;
- 4) Az Íliászbán megőrződött névanyag.³

1. A Wilušából származó szövegek nyelve

A legfontosabb és legnagyobb bizonyító erővel a trójai archívum bírna, ám ez egyelőre nem került elő. Erre az akropoliszról, az adminisztratív központból nincsen esély, hiszen a görögök az Athéné-templom építése során a nagy mértékű planírozással e részt a földdel tették egyenlővé az i. e. III.

² Georgiev 1973 bár szintén – részben – az anatóliai eredet mellett érvel, tanulmánya rendkívül spekulatív. Ugyanez igaz Beekesre is (2003: col. 232–233, lyd vagy „tyrsén”), aki megemlíti Aeneas egyik társának, *Sergestus*-nak lehetséges lyd etimológiáját (*Srkastu-*, 2003: col. 214). Gindin (1999: 10) elmélete szerint Trója VIIa (!) városát – a toponímia alapján – thrákok (ti. a trójaiak és a dardánok), valamint luvik lakták volna (ők lennének a zeleiai lykők, akik tehát nem „igazi” lykők). Gindin elméletének kritikájához l. Hajnal 2005.

³ A történeti névtani kutatás, mint olyan, közismerten problematikus. De megfelelően szigorú módszertan esetén, amelyet hasonló helyzetbe került kutatók dolgoztak ki, kellőképpen szilárd következtetéseket enged megtenni. Doerfer (1973: 21–24), Hengst (1997) és Anreiter (1997) nyomán azt emelném ki, hogy ha meg akarjuk határozni azt a nyelvet, melyből a névanyag ered, akkor kizárólag formai kritériumokra támaszkodhatunk, úgymint az adott nevek hangtani és alaktani szerkezetére, valamint visszatérő lexikális elemekre; ezen adatok ugyanis árulkodóak azon nyelvet illetően, ahová tartoznak. Ez a szinkrón nézőpont. Diakrón szempontból is meg lehet közelíteni, vajon a név etimológiája segít-e. Itt viszont különösen figyelni kell arra, hogy egyfelől csak szilárd hangtörvényekkel dolgozzunk vagy ilyeneket hozunk létre; s ne *ad hoc* feltevésekkel „bizonyítsuk” állításainkat. Másfelől a névanyagot ilyenkor bele kell helyezni a megfelelő nyelvtörténeti kontextusba: figyelembe kell venni, hogy a tárgyalt nyelvekben (itt a görög, luví és lyk nyelvekben) milyen hangváltozások, mikor és milyen sorrendben mentek végbe. Általánosságban megjegyzendő, hogy a következtetések megbízhatósága természetesen egyenesen arányos lesz a rendelkezésre álló adatok mennyiségével.

században. Ellenben az Alsóvárosból, amelynek felfedezése csak nemrégiben történt meg, egyáltalán nem lenne meglepő – a többi anatóliai lelőhely ismeretében –, ha szövegek kerülnének elő, ám erre itt az erózió és a hellenisztikus város kiépülése miatt nagyon nem számíthatunk. Archivum hiányában egyelőre csupán szórványos írott leleteink vannak Trójából.

A schliemanni ásatásokon talált, „írásjelekkel” ellátott leletek közül két orsógombon (Trója IV; Trója IV–V: 2200–1730) valóban a máig megfejtetlen krétai Lineáris A írás jelei lelhetőek fel (Godart 1994a; 1994b: 714–719, Fig. 5.). Ezek az Égeikum északi részén talált szórványos Lineáris A-leletek közé tartoznak, odakerülésük magyarázata még várat magára (vö. Matsas 1991; Fol–Schmitt 2000).

Ennél jóval nagyobb horderejű egy írnok tipikusan anatóliai bikonvex pecsétlője a VIIb2 (!) rétegből (XII. sz. második fele, Korfmann 1996: 30^{54a}), hieroglif luvi felirattal (kiadása: Hawkins–Easton 1996), amely közli a tulajdonos foglalkozását (írnok), nevét (*Tarhuntanu*, vö. Alp 2001: 28–29) és hátoldalán felesége – gyakorlatilag olvashatatlan – nevét. Ebből arra következtetni, hogy a lakosság luvi nyelven beszélt volna, meglehetősen elhamarkodott lenne, ám e pecsétlő világos jele annak, hogy az állami adminisztráció (részben?) ezen a nyelven folyt. Megjegyzendő, hogy ezt a következtetést a felirat nyelve és a település kulturális hovatartozásának együttes érve engedi meg, hiszen önmagában egy felirat nem szükségszerűen tükrözi a helyi nyelv(ek)et.

Ide tartozik, hogy a helyi (Ída-hegyi) lakosság nyelvéből megőrződött egy szó – sajnos hapaxként – Theophrastosnál (370–288/5): *σατώνειος* ‘náspolyafaféle az Ída-hegyen lakók nyelvében’ (*HP*. 3.12.5).⁴ Ez feltehetőleg összefügg a hettita *ša-a-da-ya-an* ‘növényfajta’ (KUB VII 1 I 24, vö. Ertem 1974: 38) szóval, így a helyi lakosság anatóliai nyelvének lehetne a nyoma, anélkül azonban, hogy a részleteket ismernénk (Neumann 1999b: 276–277; mint látni fogjuk, e szó megőrződött egy helyi folyó nevében is). Az Íliászban egyébként az Ída-hegyet trójaiak lakják (vö. B 824–827 és lentebb).⁵

⁴ Neumann 1999b: 276 szerint az íráskép itacizált, véleményem szerint inkább **satan* + görög *-eios* képző (vö. Schwyzer 1939: 467–468).

⁵ Itt csak utalnék arra, hogy a szűkebb és tágabb értelemben vett trójai lakosság továbbélésének kérdése sem régészetileg, sem filológiailag nem lezárt.

2. A wilušai személy-, ill. földrajzi névanyag

A földrajzi névanyag egyetlen biztos tagja a városnév, amelynek alakja *Wiluša*⁶ (egy alkalommal *Wilušiya*: KUR^{URU} *Ú-I-LU-ŠI-YA*, KUB XXIII 11/12 Vs. 19.). Szerkezetük világos: /*wilu-*/ + /*-sa-*/ anatóliai helynévképző szuffixum (ill. /*wilusa-*/ + /*-iya-*/ anatóliai helynévképző szuffixum, az /*a*/ szabályos kiesésével), ‘*wilu*-ban gazdag, *wilu*-hoz tartozó’. A /*wilu-*/ jelentése azonban nem egészen világos, Neumann (1988: 257 [itt még hibásan, */*-issa-*/ képzővel]; 1993: 290) szerint ez a luvi ‘legelő’ jelentésű szó (vö. hettita *wellu-* ‘rét, mező, legelő’, de a két szó viszonya nem tisztázott).

Magyarázatot igényel az ezzel a szerkezettel látszólag szemben álló, az Alakšandu-szerződés C₁ kéziratának (KUB XXI 2 + XLVIII 95) KUR^{URU} *Ú-I-LU-UŠ-ŠA* alakja (I 6; I 10 KUR^{URU} *Ú-I-LU-UŠ-*[is csak így kiegészíthető, de I 4 KUR^{URU} *Ú-I-LU-*[nem eldönthető (szemben Starke 1997: 468⁴ véleményével), ráadásul I 14^{URU}] [*Ú-I*]-*LU-ŠA* és C₂ (KUB XXI 4 + KBo XII 36) IV 12 KUR^{URU} *WI₅-LU-ŠA*). Azaz maga a C kézirat írnoka sem volt következetes, és az /*°ussa-*/ alak csak sporadikusan fordul elő. Magyarázata azonban bizonyosan nem egy nem-indoeurópai név adaptációjában rejlik (Melchert 2003: 12⁵). Amint Hajnal (2003a: 29,³² vö. Hajnal 2000) kimutatta, ezek nem-luvi környezetben fellépő luvi nyelvű hatás eredményei, ugyanis ott az *-aH*-tövek analógiájára az */*-aHso*(/iH)/ > /*-sso/ī*/ képző általánosodott a /*-sa*/ helyett.⁷

Hagyományos feltételezés szerint e helynév volt az őse Trója másik nevének, *Ἰλιος* /*Īlios*/-nak. Ezt jelenleg két elmélet próbálja bebizonyítani. Hajnal (2003a: 28–32, vö. 2003b: 170–171) az adatolt **Karka-* / *Karkiya-* / *Karkiša-* sor mintájára feltételez egy **Wilwa-* / **Wilwiya-* / *Wiluša-* sort, ahol a második alak került volna a görögbe, s a görög hangtörvények útján vált volna /*Īlios*/-szá. Starke (1997: 468⁴) szerint pedig *Wiluša* egyszerűen egy olyan adaptációs folyamat révén lett **Ἰλιος*, ahogy Milanóból Mailand; vagy

⁶ Előfordulásaihoz l. del Monte – Tischler 1978: 484–485 és del Monte 1992: 189: általában KUR^{URU} *Ú-I-LU-ŠA* / *WI₅-LU-ŠA*. Egyéb alakjai: *Ú-LU-ŠA* (az Alakšandu-szerződésben háromszor az A, s egyszer a B kéziratban), valószínűleg írnoki hiba (Starke 1997: 468⁴) (azaz kimaradhatott az <I> olvasatú ékjel), amit támogat, hogy az <Ú> magánhangzó előtti szókezdetben /w/ (Melchert 1984: 13²²) (s így nem mellékalak, mint Neumann 1988: 261 feltételezi); a *Ú-I-LU-UŠ-ŠA* alakhoz l. a főszöveget. A luvi szövegben: *ú-i-lu-ša-ti* (abl.) (KBo XI 46, XIII. sz.).

⁷ Ez azt is jelenti, hogy szemben Starkéval (1997: 468⁴) a különbséget nem lenizáció okozta, és a név etimológiájánál nem a <-ss->-t tartalmazó alakból kell kiindulni.

Ljubljanából Laibach.⁸ (Az /^oiya/-képzés egy lehetséges magyarázatához l. Starke 1997: 458–459).

A valóságban azonban mindkét, szellemes elméletben túl sok a hipotetikus elem: bár sem az adaptáció, sem a mellékalakok léte nem kizárható, de nem is bizonyítható. Kiindulhatunk viszont a létező mellékalakból (*Wilušiya*), nem feledve azonban, hogy a görögbe /s/ fonémával nem kerülhetett be, különben megmaradt volna az /s/, mivel az /s/ > /h/ változás ősgörög, s messze megelőzi a mykénéi kort (vö. Lanszweert 1994: 190). Tehát arra kényszerülünk, hogy az anatóliai szóra tegyünk fel egy /s/ > /h//V_V változást, amely azonban, mint látni fogjuk, nem *ad hoc* feltevés, hanem más adattal is bizonyítható lesz. Így viszont a fejlődési sor, a kölcsönzés után a görög hangtörvények figyelembevételével – hangtanilag kifogástalan (a végződés kialakulására l. Hajnal 2003a: 31–32):

(1) /*Wilusiya*-/ > */*Wiluhiya*-/ (a görögbe kölcsönözve) > */*Wilwia*-/ > */*Īlia*-/ → /*Īlios*/

További bronzkori helynévanyagot a feltételezhetőleg, de bizonyításra szorulóan a térség államait összefogó ún. Āššuwa-koalíció tagállamai nyújthatnának, melynek *Wilušiya* is tagja volt, (vö. CTH 142.2, KUB XXIII 11//12, Vs. II. 14-19, kiad. Carruba 1977: 158–163). Sajnos e nevek nyelvészeti vizsgálata még várat magára; egyetlen kivétellel, egy Trójára emlékeztető városnévvel, melyre lentebb részletesen visszatérek.

Ami a személynévanyagot illeti, négy személy- és egy istennév ismeretes. *Kukkunni* (*Wiluša* első név szerint ismert királya, ^m*Ku-uk-ku-un-ni-iš*, Laroche 1966: Nr. 606) jellegzetesen anatóliai név; az első szótag reduplikálásával képzett személynévek pedig a lykben tipikusak (Neumann 1976: 232). A névben a hettita *kunna*- ‘ügyes, előnyös’ szónak megfelelő luvi **kunni*- rejtőzik, mely számos luvi név alapját képezte (Neumann 1976: 232).⁹

Alakšandu (*Wiluša* királya, valószínűleg *Kukkunni* utóda) neve a közfelfogás szerint a görög *Alexandros* név helyi adaptációja,¹⁰ s mint ilyen,

⁸ Beekes (2003: col. 207) feltételezése (**i-u > i-i* asszimiláció) *ad hoc*, s így téves.

⁹ Watkins (1986: 49) összekapcsolja *Kyknos* trójai harcos nevével, melyben népetimológiát lát (görögül a név hattyút jelent). A javaslat, bár szellemes, bizonyíthatatlan.

¹⁰ Jelen sorok szerzője némiképp szkeptikus ezt illetően, de jobb modell mindmáig nem született.

számunkra nem érdekes (Laroche 1966: Nr. 21).¹¹ *Walmu* (Wiluša királya, valószínűleg Alakšandu utóda) elemzése pedig még várat magára (Laroche 1966: Nr. 1484), talán összefügg Walma ország nevével?

Tarhuntanu (trójai írnok, l. fenn). Mind tartalmában, mind képzésében jellegzetesen anatóliai név: istennév + */-nu-/* személynévképző (vö. Laroche 1966: 286, 289, 332; e töből képzett nevekhez l. Laroche 1966: Nr. 1255–1279). A vonatkozó istennév (vö. Starke 1990: 139–140) a hettitában *-n-*, az ékírásos és a hieroglif luviban, akárcsak a lyk nyelvjárásokban *-nt-*tövű volt. Azonban a luvi *-nt-*tövű szavak a hettitába átkerülve szabályosan *a-*tövűekké lettek: *Tarhunt-a-*. Vagyis írnokunk neve hettita.

Az istenség neve ^D[...] *Jap-pa-li-u-na-aš* formában maradt fenn (Alakšandu-szerződés, A IV 27), ahol is az isten-determinatívum és az *ap* szótag között egy jelentékenyebb rész kitörött, amely feltehetőleg egy másik isten nevét, ill. az *Jappaliunaš* név elejét tartalmazta. Bár a szövegkiadás (KUB XXI I, A. Goetze) az *ap* jel előtt egy ún. Winkelhaken-jel alsó részét adja meg, a tábláról készült fotográfiáról F. Sommer és munkatársai egy függőleges ékjel alsó részét, ill. középső részénél egy kis egyenetlenséget tapasztaltak, ami alapján a kitörés végén az *a*, *za*, *ya*, *kar*, *nap* olvasatú jelek jöhetnek számításba (Sommer 1937: 181–182). Az anatóliai névanyag szerkezetének ismeretében valószínűleg ez a jel jelenti a név kezdetét is. Mint-hogy azonban itt még számos nyitott kérdés vár megválaszolásra, e nevet egyelőre a további érvelésből ki kell hagynunk.¹²

¹¹ Watkins (1986: 499 szerint ez az – általa feltételezett – helyi, görög-anatóliai kétnyelvűség teméke, mint „nom de plume / nom de guerre / nom de commerce / international name”. Véleményem szerint azonban arra, hogy miképpen viselhet görög nevet egy anatóliai uralkodó, logikusabb magyarázatot ad az Alakšandu-szerződés az öröklésrend leírásánál (A I 65’-68’): „Bármelyik fiadat jelölöd is ki a királyságra – (származzon) ő a feleségedtől, (származzon) ő a mellékeleségedtől, legyen bár [...] – s az ország nemet mond rá és a következőképp szól: »Magvad sar[ja kell legyen]!«, én, a Nap ebben az esetben nemet fogok (nekik) mondani.” Vagyis utód lehet – jelen esetben mondjuk görög – mellékeleségtől származó vagy akár – mondjuk görög származású – adoptált gyermek is (aki nem a „magva sarja”). S hogy Alakšandu trónralépte körül nem volt minden rendben, arra utalhat az előző paragrafus megjegyzése (A I 38’), miszerint „*apád szava révén*” került a trónra (bár ez lehet az ilyenkor szokásos jogi formula is).

¹² Csak utalok arra, hogy Brown 2004 a luviból magyarázza, Oettinger 1994: 329 pedig a lyd *Qldās* istennévvel veti össze.

3. Északnyugat-Kisázsia helynévanyaga – avagy meddig tartott a luvi nyelvterület?

Starke (1997: 457) a luvi nyelvterület északi határát *Δαινις / Ελαιία* városánál¹³ húzta meg. Ez nem sokkal van északabbra, mint a hieroglif luvi feliratok (eddig) legészakibb határa (KARABEL és AKPINAR). Ezt megerősíti egy – mindeddig bizonytalan olvasatú – luvi pecsétlő Métropolis területéről (Schachner–Meriç 2002). Csakhogy Neumann (1999a: 17–18; 1999b: 276–277) ezt a határt kitolta a Márvány-tengerig, amikor kimutatta három északnyugat-kisázsiai helynév anatóliai (luvi) eredetét (sajnos a többi helynév vizsgálata, akárcsak szerte a bronzkori Anatóliában, *desideratum*):

Δασκόλιον és *Δασκωλεῖον*:¹⁴ jelentése ‘Daskylos települése’, amelyben a Daskylos egy luvi eredetű (l. luvi *Taşkuli*-; hettita *Taşkuili*-, Laroche 1966: Nr. 1296) kisázsiai személynév.¹⁵ Megjegyzendő, hogy nem eldönthető, vajon az *-ili*- általános személynévkepzői jelentésén túl ebben az esetben a csak a lydben előforduló ‘-fi’ jelentést is tulajdoníthatjuk-e, mint Neumann (1999a: 17: ‘Tasku <luvi istenség> fia’), vagy sem; különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a *taşku*- köznévi jelentéssel is bír, miszerint ‘borz’ (Katz 1998).

Πηδασος település neve megfelel a hettita szövegekből ismert *Pedašša* országnak.

A *Σατνίεις* folyó neve (alsó folyása ma: Tuzla Çayı)¹⁶ egy görögösített **σατνι-ό-ς* szó és a görög *-εις* ‘vmben gazdag’ képző összetétele, szó szerint ‘*satni*-ban gazdag hely’. A szót illetően megalapozottnak tűnik Neumann javaslata, aki az Ída-hegyiek nyelvéből származó *σατάνειος* szóval kötné össze (l. fenn, az /a/ synkopálódásával), így jelentése ‘*šadayan*-növényel benőtt hely’. Megjegyzendő, hogy az *i*-többség a jellegzetes luvi *-i-casus rectus* (sg. és pl. nom-acc. gen. commune) képzőre utalhat (vö. Starke 1990: 59–61).¹⁷ Neumann kutatásai így egyértelműen bizonyították, hogy

¹³ A görög városnév az őshonos *Dainis* tükörfordítása, ez ugyanis az ékírástos luvi *tā(y)īn*-n. ‘olaj, zsír’ szóból ered, mint ‘olajban gazdag’. Luvi mivoltát Starke már korábban felismerte (1990: 241^{827a}), de a nyelvterületre vonatkozó konzekvenciákat akkor még nem vonta le.

¹⁴ A Troason kívül megtalálható még Bithyniában, Aiolisban, Phrygiában, Ióniában és Ephésos környékén, elterjedése tehát Északnyugat-Kisáziára korlátozódik (Neumann 1999a: 17).

¹⁵ Megtalálható még a lydeknél és a szintén északnyugat-kisázsiai mariandynosoknál (Neumann 1999a: 17; Beekes 2003: col. 212.) (Zgusta 1964 nem tárgyalja).

¹⁶ Káriában és Kilikiában is megtalálható (Neumann 1999b: 296–297).

¹⁷ Egyetértek Neumannal (1999b: 277¹⁶), aki szerint Georgiev (1957: 150–151, 1979: 59) etimológiai javaslata (indoeurópai **saldniowents* ‘sóban gazdag’ > óphryg-ösörmény **satniowents* görög adaptációja mint **sawtniówens*) mint teljesen *ad hoc* feltevés, elhibázott. – Tischler (1977: 131–132) a *Satnios* (trójai harcos, Ξ 443–450) személynévből vezetné le a

Északnyugat-Kisázsia vidéke is a luvi nyelvterülethez tartozott. Ezt még egy további helynévvel tudom alátámasztani:

Ἰμβρος szigetének neve ugyanis jól magyarázható a luviból:¹⁸ ősanatóliai **/ǵemro-/* ‘nyílt vidék, mező’ (vö. hett. *ge/im(ma)ra-*) > **/yemro-/* > **/yimro-/* > ősluvi **/imro-/*, amiből egyfelől ékírásos luvi **im(ma)ra-*, másfelől (a görögbe bekerülve) szabályosan *Ἰμβρος* ‘*szárazföld’ (a hangtörvényekhez vö. Melchert 1994: 280–281; 327–328; l. még Carruba 1980: 275–281). Figyelemreméltó, hogy az antik hagyomány szerint az őslakosság pelasg (értsd: pregörög) volt (pl. Hérodotos V. 26; Strabón V. 2. 4).¹⁹

4. Az Íliászból megőrződött névanyag

Bár az Íliász, annak ellenére, hogy számos eleme bizonyíthatóan a késő bronzkorból ered, nem történelemkönyv, s emiatt adatai fenntartásokkal kezelendők, az mégis aligha hihető, hogy a több tucatnyi nem-görög trójai név²⁰ pusztán költői innováció (vö. Latacz 2003). Jogos a feltevés, hogy e nevek az egykori trójaiak nyelvének emlékét őrzik. Ám a kutatás állapotát jól jellemzi, hogy a homéroszi személynevek kézikönyve e neveket „a görög előtti – kisázsiai”, ill. – az e kontextusban nyilvánvalóan téves – „illyr” megnevezéssel illeti (von Kamptz 1982: 43–52, 335–367).

Azonban még e névanyag egy tekintélyes része is roppant hasonló a helyi földrajzi nevekhez, így valószínűleg belőlük lettek képezve (mint pl.

folyónevet, amit az amúgy Tischler által is felismert görög képző tesz lehetetlenné. Ám mint-hogy a személynév költői innovációját ő is felismeri, felveti, hogy egy **satnos* szóból eredne, a görög szuffixum a recepció miatt kerülne rá, az *-ioeis* végződés pedig *metri causa*. Georgiev javaslatát bizonyíthatatlannak tartja. A trójai katonát valójában a folyónévből teremtette meg Homérosz hős eponymos gyanánt (von Kamptz 1982: 302 ellen) (Neumann 1999b: 276–277).

¹⁸ Von Kamptz 1982: 292: pregörög-kisázsiai eredetű, kár hely- és személynevekkel kapcsolná össze. Az *imbr^o* típusú kisázsiai névanyag vizsgálatok Carruba (1980: 275–281) e helynevet figyelmen kívül hagyta.

¹⁹ Szemerényi (1987: 343–350) összefoglalta és kritikailag áttekintette az addigi kutatást a *Σκάμανδρος / Ξάνθος* (Küçükmanderles Çay) folyót illetően; ám az ő javaslatai, bár a pretonikus synkopé révén kiválóan beleillenek a lentebb leírandó modellembe, sajnos mellőzendők: 1. **Sehant-* > **Shant-* > **Hsant-* > *Xanthos*: az *ad hoc* metatézis már önmagában érvényteleníti a javaslatot, ráadásul nem vette figyelembe, hogy a név görög *ξανθός* ‘sárga’ melléknévből képződött, a hangsúly szabályos előrevonódásával (Tischler 1977: 151), így ez görög s nem kisázsiai víznév. 2. **Seha-want-arina-* > **Shamantarna-* > **Skamandanra-* → *Skamandros*. Itt az asszimiláció, a synkopé és a metatézis *ad hoc*, így ez a megoldás is elvethető. Mindazonáltal a felvetés, miszerint a folyó nevének tövében a Šeha-folyó lenne (az általam a későbbiekben leírandó synkopéval), figyelmet és további vizsgálatot érdemel (e folyóhoz l. még Tischler 1977: 137–138).

²⁰ A görög neveket viselő trójaiaktól, ill. a névpárok görög tagjától értelemszerűen eltekintve.

Skamandrios, Dardanos, Trós, Ilos, Imbrios, Asios). Tárgyalásuktól el kell tekintenünk, még akkor is, ha bizonyíthatóan helyi, anatóliai földrajzi névből képezték nevüket, mivel nem tudjuk, ez a képzés a helyi vagy már a görög nyelvben zajlott le (s ez utóbbi esetben a költői erudíció terméke). A maradékból általában három nevet kapcsolnak össze anatóliai – közelebből luvai – névanyaggal: *Paris*-t, *Priamos*-t és *Tróilos*-t (de l. lenn még *Pandaros*-t és *Lykaón*-t).²¹ Csakhogy *Paris* (gen. *Paridos*) hiába cseng egybe gyanúsán olyan luvai összetett nevek előtagjával, mint *Pari-ziti*- (Laroche 1966: Nr. 942, Watkins 1986: 57; Neu 1995–1996: 1⁴ ‘überaus mannhaft’), egyrészt önállóan az első tag nem jelenik meg (vö. Laroche 1966), másrészt magyarázatlanul marad a *Parid*- obliquus tő. Priamos és Tróilos bonyolultabb kérdés.

5. Priamos és Trója

Priamos, Trója királyának a nevét a kutatás (Eilers 1954–1956: 328–329; Shevoroshkin 1965: 233, 1978: 250; Laroche 1972: 126³²; Georgiev 1973: 7, 1978: 6–7; Meriggi 1980: 374; Watkins 1986: 56–57; Neumann 1993: 290–291; Tischler 1995b: 637; Neu 1995–1996: 1⁴) hagyományosan egy, az ékírásos szövegekből ismert luvai személynévvel kapcsolja össze: *Pariyamuwa* ‘kiemelkedő bátorságú, erejű’ (^m*Pa-ri-ya-mu-u-wa-aš*, Laroche 1966: Nr. 939; a *pariya*- előtagú nevekhez l. még uo. Nr. 938, 941).²² A következő érvek szólnak azonban e magyarázat ellen (vö. Neumann 1993: 294; egyetértőleg Tischler 2002: 77 és 4. j.):

- (a) Az amúgy a luvai nyelvjárásokban tipikus (de nem kizárólagosan luvai) *-muwa*-összetételű nevek szinte kizárólag Dél-Kisáziában fordulnak elő (Neumann 1999a: 16, de mint látni fogjuk, ez egybevág más ismereteinkkel);
- (b) A */-muwa-/* > */-mos/* rövidülésre nincs párhuzam. Pontosabban fogalmazva: a luvai *-muwa*- utótagú nevek az első évezredben *-μοας*, *-μνας*, *-μνης*, *-μνς*, *-μως* formában jelennek meg, sohasem †*-μος*-ként (Houwink ten Cate 1961:

²¹ Az askaniai *Palmys* (gen. *Palmydos*) nevéől (N 792) már az ókori görögök tudták, hogy *lyd* szó (a *lyd qalmlu*- ‘király’, poss. adj. **qalmlulis* szabályos görög interpretációja, vö. Kearns 1994: 14; Beekes 2003: col. 213), csakhogy jelentése miatt (‘király’) egyszerűen a felvonuló – s ráadásul nem is trójai – askaniai csapatoknál betöltött rangját jelölhette, ugyanúgy, mint *Rhésos* (‘király’) a thrákok esetében. További anatóliai előképekhez a trójai személynévanyaghoz l. Lebrun (1998: 153–155) bizonyításra szoruló listáját.

²² Az első */a/* valódiságát mutatja a szó eredete: luvai */pariya-/* < ősanatóliai **/bṛḡiyó-/* ‘a kiemelkedő’, vö. luvai */parraya(a)-/* < ősanatóliai **/bérḡi-/*, **/bérḡey-/* (vö. Melchert 1994: 254–255, 260).

161–69, kül. 167; Starke 1997: 458): mint látni fogjuk, ez a jelenség magyarázható – a görög nyelvtörténet keretein belül.

(c) A vaskori kisázsiai, *-mos* végű neveket mindig helyi anatóliaiak viselik. Ez, minthogy Trója kulturálisan egyértelműen az anatóliai nyelveket beszélők civilizációjához tartozik, nem ellenérv, sőt, megerősíti azt.²³ Hozzátehetjük továbbá, hogy

(d) eddig egyetlen javaslat sem tudta megmagyarázni a */Par^o/ > /Pr^o/* változást.

Ha viszont feltesszük, hogy az */a/* még a trójaiak nyelvében pretonikus helyzetben (amire a görög alak hangsúlyából következtethetünk) idővel kiesett, s így került át a név a görög nyelvbe, a két név kifogástalanul összekapcsolható:

(2) luvi */Paríyamuwa-/ > */Príyamuwa-/* (a görög átveszi) *> */Príamua-²⁴* → Πρία-μ-ος
vö. görög **/Patro-klewēs/ > */Patro-kleēs/ > Πατρο-κλής → Πάτρο-κλ-ος*

A */-muwa-/ > /-mua-/ → /-mos/* változást a görög személynévképzés rendszerének segítségével érthetjük meg (hasonlóképpen Starke 1997: 458, de nem kidolgozva). Az ógörög nevek egytagú, ill. kéttagú nevekre oszthatóak (a következőkre l. Schmitt 1995a, 1995b). A kéttagú, összetett nevek vagy ún. teljes nevek (*Vollname*) vagy ebből képzett rövidített nevek, melyeket attól függően, hogy tartalmazott-e ún. hipokorisztikus szuffixumot (*hypokoristisches Suffix*, *Kosenamensuffix*), „beceneveknek” (*Kosenamen*) vagy „rövid neveknek” (*Kurzname*) nevezünk. Az elnevezések elég szerencsétlenek, mivel kimutatható módon e névváltozatok egyenrangúak voltak és nem hordoztak olyan jelentéstartalmat, amelyet elnevezésük sejtet (Schmitt 1995b: 422, *Patroklos* (!) példáján). Kéttagú nevekből úgy képeztek rövidített nevet (l. Schmitt 1995b: 424–425), hogy valamelyik tagból egy ún. hipokorisztikus gyököt (*hypokoristische Wurzel*, J. Kuryłowicz kifejezése) vontak el. A rövidülés szabályai meglehetősen önkényesek (vö. még Schmitt 1995a: 620), de a második tag esetében ez a szókezdő mássalhangzó, ill. mássalhangzócsoport megmaradását jelentette. Jelen esetünk Schmitt [b3]

²³ Ezután Neumann a phryg *Πρ(ε)ιετος* ‘kedvelt’ isten- és bithyniai városnévvel vetné össze, egy anatóliai (!) *-amo-* szuffixummal (1993: 291, 294; 1999: 16³).

²⁴ Nem találtam példát az *-va-* kontrahálására, ha azonban *-ωα-* formában vették át, mint Trója esetében, akkor az ión-attikaiban */ō/*, azonkívül */ā/* a kontrakció eredménye, */ō/* soha. Megjegyzendő azonban, hogy digamma kiesése esetén általában csak az azonos, vagy hasonló magánhangzók kerültek összevonásra, így valószínűleg ez itt meg sem történt (vö. Rix 1966: 52–54; Sihler 1995: 81–82).

típusa: teljes első tag + rövidült második tag, hipokorisztikus szuffixum nélkül (és thematizálva) = ún. kéttagú rövidült név (*zweistämmiger Kurzname*). E képzés *Paradebeispielje* épp *Patroklos* neve.

Azonban ezt a magyarázatot is könnyen érhetné az a vád, hogy egy *ad hoc* hangváltozással kívánja megoldani a problémát. Csakhogy, ha megvizsgáljuk Trója nevének eredetét, *ugyanazzal az eddig feltételezett két hangváltozással szembesülünk*:

Trója esetében a javasolt etymon egyetlen szöveg, a XV. sz. végéről származó Tudhaliya Annaleseinek két kéziratában maradt fenn mindössze két alkalommal: ^{URU}*Ta-ru-ú-i-ša* (KUB XXIII 12 II 13’); ^{URU}*Ta-ru-i-ša* (KUB XXIII 11 II 19’) (középhettita írásduktus, l. Houwink ten Cate 1970).²⁵

Az első tisztázandó kérdés a városnév hangalakja, hogy a lehetséges négy mögöttes alak közül (*/taruwisa-/*, */tarwisa-/*, */truwisa-/*, */truisa-/*) melyik a helyes. Minthogy a */CV(C)CuwV/* sort jelölték *CV-(VC)-Cu-u/ú-V* jelekkel (a */CV(C)CwV/* sor *CV-(VC)-Cu-V* lett volna, Melchert 1984: 48), a mögöttes alak */taruwisa-/*. Mindezt támogatja, hogy a szó valószínűleg összefügg a luvi **taru-* ‘fa’ szóval (‘fában gazdag vidék’, Neumann 1988: 257; 1993: 290; vö. a szerkezetével: */taruwi-/* + */-sa-/* helynévképző (mint fenn), ahol a */taruwi-/* egy */taru-/* luvi főnév *casus rectusa*).²⁶

Konszenzus uralkodik a második kérdésben, miszerint a város legkorábbi görög formája *Τρωῖᾱ* a városnév többi alakja másodlagos, görög fejlemény (pl. Starke 1997: 455; Beekes 2003: col. 205–206).²⁷

A harmadik kérdés, hogy hol állt eredetileg a szó hangsúlya. A legkorábbi görög forma (*Τρωῖᾱ*) hangsúlya nem egyezik a vele bizonyosan összefüggő *Τρωῖλος* ‘<trójai királyfi>’ név hangsúlyával. Kézenfekvő azonban feltételezni, hogy a görögök egy korábbi **/Trōīa/* alakot újraértelmeztek, mint egy a **ΤρῶϜ*-től a saját produktív *-īᾱ* helynévképzővel képzett alakot. Ezek alapján a következő fejlődési sort lehet kialakítani:

²⁵ Utal arra (40–41), hogy a XXIII 12 öregebb a XXIII 11-nél, s mindketten egy (hyp)archetípus másolatai, de ettől függetlenül mindkettőt középhettitának sorolja be (tehát Starke 1997: 468⁴ téved, amikor újhettitának véli).

²⁶ Starke (1997: 474⁸⁶) elemzése spekulatív.

²⁷ Az *ω* eredetiségét jól mutatja, hogy a többi, e tőből képzett szónak (*Τρωῖλος*, *Τρῶς* (gen. *Τρῶός*), *Τρῶες*, *-ων*) omikronos alakja nincs.

(3) /*Tarúwisa-*/ > */*Trúwiha-*/ (a görögbe kölcsönözve) */*Trōwiha-*/ > */*Trōia-*/ → * *Τρωῖα*²⁸

A luvi /u/ fonémát a görögök rendszerint omegával vették át (vö. Houwink ten Cate 1961: 130–131; Starke 1997: 458).²⁹ Mind az intervokalikus */s/ > /h/ változást, mind a pretonikus nyíltszótagbeli /a/ kiesését fel kell tételeznünk az alak magyarázatához, egyúttal ez azt is jelenti, hogy legalább három összefüggő és egybehangzó adatunk van immár e hangtörvényekre.³⁰ A hangváltozás kora pedig datálható a Lineáris B táblákon megőrződött formák alapján: /*Trōwía*/ városnévhez ugyanis szabályosan képeztek egy /*Trōs*/ (gen. /*Trōwos*/ > /*Trōos*/) személynevet ('a trójai/a trósz', ebből a népnév), ill. annak nőnemű párját (/*Trōia*/).³¹ A *Trōs* <*to-ro*> (KN Dc 5867, B), genitivusa <*to-ro-wo*> (TH Gp 164; KN Ag 89; PY An 129,5; PY Vn 130,8) formában fordul elő (Godart–Sacconi 1999: 541),³² női párja pedig <*to-ro-ja*> (PY Ep 705,6) (Parker 1999: 495).³³ A knóssosi Ag 89 datálása Késő Minósi II^{ex} (kb. i. e. 1420–1400), a Dc 5867 tábla datálása Késő Minósi IIIA^{ex} (kb. i. e. 1375–1350); a pylosiak Késő Helládikus IIIB^{ex}

²⁸ Mint fentebb említettem, a görögbe bekerült alakban már /h/-nak kellett állnia. Ez eddig a kutatás figyelmét elkerülte, kivéve Beekes 2003: col. 206, aki némi mérlegelés után elveti egy helyi hangtörvény feltételezését.

²⁹ Brown (2004) magyarázata (minthogy a luvi és a lyk nem ismerte az /o/ fonémát, így az /u/ kiejtése lehetett egyes esetekben olyan mély, hogy egy görög /ō/-nak hallhatta) ettől függetlenül kérdéses marad. Hajnal 2003a: 34⁴⁶ szerint az /ō/ a Trós névnek a görög főnévragozásba való betagolódásának eredménye, s tőle analógiásan kiterjedt a városnévre. Csakhogy Tróilos nevét ezzel már nehezebb lenne megmagyarázni, s továbbra is számolnunk kellene egy luvi /u/ → görög /o/ átvétellel (mivel nem /o/ állt eredetileg az anatóliai névben, Hajnal véleményével szemben, l. következő jegyzet).

³⁰ Hajnal (2003a: 32–34, 2003b: 172) levezetése tarthatatlan: abból a bizonyítatlan hipotézisből kiindulva, hogy az ANKARA felirat *tara/i-wa/i-zi/a-wa/i* (REGIO) helynevet /*Tarwiḏa*/-nak kell olvasni és azt a bizonyítatlan megállapítást hozzátoldva, hogy ez azonos Taruwisával, ez utóbbit /*Tarwisa*/-nak olvassa. Utána beilleszti a fentebbi képzési sorba, csak éppen egy *ad hoc* /o/ fonémával (!): */*Torwa-*/ ~ */*Torwiya-*/ ~ */*Torwisa-*/. A második alakból eredne Trója a görögben gyakorta adatolt likvida-metatézissel (!): */*Trowia-*/. Hasonlóképp Alp (2001: 30–31), aki egy */*Taruiya* alakból vezetné le.

³¹ Neumann (1993: 290, 1999a: 17⁴) szerint a városnevet képezték a *Trós* személynévből ('Trós (alapításának) helye') (ugyanígy Starke 1997: 455), mivel Neumann szerint a fordított képzés nem lehetséges. Természetesen lehetséges, sőt, épp az a jellemző és produktív az eponymos hősök – mint itt – esetében.

³² A Parker (1999: 495) és Hajnal (2003a: 34⁴⁶) által idevont <*to-ro-o*> /*Troōhos*/ (PY An 519, 1) nem tartozik ide.

³³ Gindin (1999) és Hajnal (2005) szerint ez nem női név, hanem magának a településnek a neve /*Trōiyā*/. A városnévnek azonban ebben a korban még digammát kellett tartalmaznia, tehát csak a női név értelmezés marad.

(kb. i. e. 1220–1180) (Hajnal 1997: 15–19, irodalommal), a thébai Késő Helládikus IIB2 (kb. i.e. 1200 körül) (Godart–Sacconi 1996: 99–101). Ez azt jelenti, hogy a hangváltozásoknak legkésőbb a XV. század végén–XIV. század elején kellett lejátszódnuk.³⁴

E megoldás egyúttal megnyitja az utat Taruwiša nevének pontosabb etimológiája felé: indoeurópai */dóru-/ ‘fa’ > luvi sg. nom. */taruwis/ → */taruwi-sa-/ ‘fában gazdag’ (s nem */-issa-/, mint Neumann 1988: 257). Az -i- magánhangzó a luvi casus rectus képző (l. mint fenn).

Így Tróilos királyfi neve nem Trós nevéből ered egy lyd -il- patronymikon képzővel (‘Trós sarja’, Neumann 1993: 290³, 1999a: 17), hanem a */Tarúw-ili-/ ‘a trósz’ szabályos fejleménye a fentiek szerint.³⁵

A két felállított hangtörvény segítségével Priamos és Trója város nevének eddigi feltételezett eredete egy-egy luvi névből immáron valószínűnek tűnik.

6. A nyelvi adatok összefoglalása

Összefoglalva az eddig kinyert adatokat a következők állapíthatók meg a trójaiak nyelvéről:

Szöveg: a pecsétlő hieroglif luvi szövege;

Alaktan: luvi -i- casus rectus képző; -sa- ‘vmben gazdag’ helynévképző; reduplikált személynévképzés;

Szókincs: *wilu- ‘legelő’; *sat(a)ni- ‘naspolyafaféle’; *kunni- ‘helyes, jó’; *imra- ‘föld’; *pariya- ‘kiemelkedő’; *-muwa- ‘erő’; *taru- ‘fa’; luvi jellegű onomasztikon;

Történeti hangtan: /s/ > /h/ /V_V; /a/ > ∅ pretonikus nyílt szótagban.

Ennek alapján egyértelműnek tűnik, hogy nyelvük az indoeurópai nyelvcsalád anatóliai ágának luvi csoportjába tartozik. Ám több adat arra utal, hogy azon belül egy különálló nyelvvel állunk szemben: a nem-luvi (de anatóliai) -sa- képző, a kár párhuzamú *imra- ‘*szárazföld’; a lyk típusú reduplikált tulajdonnévképzés és a két hangváltozás lyk jellege: a lykben */s/

³⁴ Az nem jelent problémát, hogy a hattita forrásokban még a XIII. században is /s/-szel szerepel Wiluša, mivel ezek hattita dokumentumok, nem pedig helyi iratok, így a hattita névformát mutatják (ahol ilyen változás nem ment végbe), nem pedig a helyit.

³⁵ Logikus lenne egy Hattuša- : Hattuš-ili- = Taruwiša- : *Taruwiš-ili- aránypár feltételezése, de ez /ī/-hez vezetne (ugyan két /i/ kontrahálásra sem Rix 1976: 52–54, sem Sihler 1995: 80–82 nem hoz példát, ám az azonos magánhangzók összevonása ugyanolyan hosszú magánhangzóhoz vezetett).

> /h/, kivéve szóbeljei mássalhangzócsoportokat, ahol egy obstruens követi; és /V/ > Ø pretonikus szótagban (Melchert 1994: 288, 304; ill. 319–321; Hajnal 1995: 175–188). Az /s/ > /h/ lyk A, a milyasiban nem ment végbe, s így az öslykben sem (Melchert 1994: 288). Ezzel szemben a magánhangzó-kiesés még öslyk, amelyet legalább hat lyk hangváltozás előz meg (vö. Melchert 1994: 327–328). Így az az utolsó két érv alapján a trójaiak nyelve a lykkel lehetett azonos, vagy még inkább közeli rokon („lyk C nyelvjárás”). De mit keresnének a lykők északon, amikor a legjobb tudomásunk szerint a lykők azon a délnyugat-kisázsiai területen éltek, amit a vaskorban Lykiának, a bronzkorban pedig Lukkának hívtak?

7. A lyk-kérdés

Csakhogy a kutatásban újabban ketten is (Visser 2001: 87⁴; Parker 1999: 501⁵²) felvetették annak a lehetőségét Homéros és Strabón adatai alapján, hogy két, egy északi és egy déli lyk területből kell kiindulnunk. A kérdést közelebbről megvizsgálva, az írott források egyértelműen megerősítik a jól ismert déli Lykia mellett egy északi, Trója melletti Lykia meglétét (más kutatók szkeptikusak egy északi Lykiát illetően – l. Jenniges 1998: 138–139 áttekintését – de ők sem a nyelvészeti, sem a bronzkori forrásokat nem vizsgálták. Jenniges maga (1998: 139–141) a déli, elhomályosult emlékü s így téves lokalizációjú bronzkori Lukkāt látja bennük).

Bár általános vélekedés szerint a késő bronzkori hettita szövegek Lukkā régiója azonos a bronzkori megfelelőjénél kisebb kiterjedésű Lykiával, az összes szöveghelyet megvizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy két esetben nem Lykiáról, hanem egy északi Lukkā településről vagy régióról van szó: az egyik ilyen szöveghely a már említett Alakšandu-szerződés (A III 5 / B III 20 / C₂ I 25); a másik egy inventár-szöveg, a KBo XVI 83 ii 8' (CTH 242) (vö. Mascheroni 1979: 354–361; Košak 1982: 87–91): Lukkāt itt kizárólag északi települések (rendre: Kaštama, Zithara, Kašaya, Tum(m)anna, Luqqa, Šaqqamaha) között látjuk viszont (vö. Siegelová 1986: 259–261).³⁶

³⁶ Figyelemreméltó, hogy mindkét esetben csak a települést jelentő URU determinatívum áll a név előtt, s a KUR 'ország, régió' nem. Azonban ezt nem szabad túlértékelni, mivel a harmadik ilyen eset az ún. Tawagalawa-levél (CTH 181), ami bizonyosan a déli Lykiáról szól. – Parker (1999: 501²⁵) idevonná még a már említett Tudhaliya-évkönyvekben az egyik Āššuwa-állam töredékesen fennmaradt nevét (-juq-qa) [^{URU}Lu-juq-qa-ként kiegészítve, s nem [^{URU}Ar-du-juq-qa-ként, amit a másik elmélet hívei vallanak (A II 14 (KUB XXIII 11), B II 6 (KUB XXIII 12)). E kérdés még nyitott. Parker egyébként nem zárja ki a két csoport közös eredetét, az északiak talán az Anatóliába való bevándorláskor (!) szakadtak volna le.

Az antik auctorok ugyancsak két Lykiáról, egy déliről és egy Trója környéki északiról tudnak. Kallisthenés (IV. sz.) „*Sardeist először a kimmeriosok foglalták el, azután a trérek és a lykiosok*” (FGrH 124 F 29) e helyütt, földrajzi okoknál fogva csak északi lykőket érthet; Strabón még egyértelműbben fogalmaz: (12, 8, 4.) „*A kétféle lykiosok szintén az azonos származás gyanúját keltik fel, minthogy vagy a trójaiak küldtek ki gyarmatosokat, vagy a Kária vidékiek másokat*” (vö. még 12, 4, 6; 13, 1, 7). Homéros ugyanakkor egyértelműen jelzi, hogy az Ída hegyénél lakó, Lykaón fia Pandaros vezette trós törzsek – lykők (vö. Jenniges 1998: 125–127; Parker 1999: 501²⁵):

(a) (B 824-827) „*Kik Zeleát lakták lábánál Ída hegyének, / s éjszínü Aiszéposz folyamából ittak: a gazdag / trósz törzsek vezetője Lükáón nagyszerű sarja, / Pandarosz az, kinek iját nagy Phoibosz maga adta*” (vö. Δ 86-147);

(b) (E 101 és 105) „*Erre Lükáónnak ragyogó fia zengve kiáltott: »...Zeusz fiúsarja, az úr, küldött engem Lükiából«*”;

(c) (E 169-170, 173) „*S hogy föllelte Lükáón jónevű, hős fiúsarját, [Aineiász] szemben véle megállt és hozzá ily szavakat szólt: „Pandaroszom, ..., s egy sem vallja magát jobbnak nálad Lükiában”*”.

Eustathios (i. sz. XII. sz.) az Íliászhoz írott scholionjaiban (*Commentarii ad Homeri Iliadem ad B 824 és ad B 826-827*) szintén megerősíti a kétféle Lykia meglétét, mi több, összekapcsolja Apollón Lykeios epithetonjával és Pandaros apjának, Lykaónnak a nevével (l. Jenniges 1998: 131, további scholionokhoz is).

Az antik auctorok szerint tehát Trója környékén lykők éltek, akik azonosak a trójaiakkal. E kontextusban válik érthetővé az Íliászban hat alkalommal előforduló formula, „*Τρῶες καὶ Λύκιοι καὶ Δάρδανοι ἀγχιμαχηταί*” „trójaiak, lykiébeliek, dardán tusavívók”, hiszen ezek szerint három, szorosan rokon törzsről van szó.³⁷ S azt is megérthetjük, miért ilyen kiemelkedő a lykők szerepe az Íliászban (amint arra Mellink 1995: 33–34 és Visser 2001: 85–86 rámutattak). Pandaros és Lykaón neve szintén a lykők felé mutat: az utóbbit magyarálták (görög képzésként) ‘a lukkái’ jelentéssel, mint */Lukāwōn/ (pl. Jenniges 1998: 141; Gindin 1999: 200, figyelemre méltónak

³⁷ Szinte testvérnépként említik őket: „Aineiász s Hektór, rátok hárul legelőször / trójaiak s lükiébeliek hadi gondja...” (Z 77–78).

tartja Hajnal 2005); míg Pandaros hérósként fordul elő lyk feliratokon (*pñtre/ãñni* ‘pandarosi’, Jenniges 1998: 132-138, szöveghelyekkel és irodalommal).³⁸ A fentebbi nyelvészeti következtetések és az antik aucto-
rok tehát jó összhangban vannak egymással.

Mindez továbbá jól illeszkedik azokhoz az adatokhoz, miszerint a lyk : luvii szembenállás alapja *eredetileg* az életmódban volt keresendő: a lykők nomadizáltak, míg a luvii letelepedett életmódot folytattak (Forlanini 1998: 222–224). Trója környéke az egyetlen terület Északnyugat-Kisázsiában, ahol nomadizálni lehetett és nomadizáltak is (vö. Scholz–Schweizer 1992; Hütteroth–Höfelfeld 2002: 140, Abb. 56.).

Ezen modellnek elméletben ellene lehetne vetni, hogy Wiluša általam lyknek nevezett időszaka a régészeti datálás Trója VI településének felel meg, azaz kb. i. e. 1730–1150, míg a lyk A és lyk B nyelvet szövegekből csak jóval későbbtől, kb. i. e. 500-tól ismerjük (Melchert 1994: 39). Ez azonban csak látszólagos probléma. Mint a fentiekből is látszik, a lykők már a bronzkorban is önálló entitást jelentettek Lukkā néven (első említésük: kb. i. e. 2000 / 1800 körül, vö. Neumann 1976: 231; Röflig 1988). Másfelől, mint köztudomású, a lyk, bár a luviihoz közel álló nyelv, a luviiak nem leány-, hanem testvérnnyelve, mindkettő az ún. ősluviából fejlődtek ki (vö. Hajnal 1995). Csakhogy a luvii nyelv első emlékei a kánisi kárum Ib rétegéből előkerült luvii szavak s személynevek (vö. Tischler 1995a), melynek datálása 1800–1730 (Özgüç 2002: 155). Azaz ekkorra a luvii nyelv már önálló nyelv volt, így a lyknek is annak kellett lennie, még ha emlékeink nincsenek is, s ezzel megoldódik a látszólagos kronológiai probléma.

³⁸ Fentebbi következtetésemet tovább támogatja, hogy az Íliász Apollónja egy helyi isten minden jellegzetességét magán viseli (Apollón kizárólag az Íliászban szereplő Sminthéus (Sminthios) melléknevét a troasi Sminthé városából szokás levezetni, a. m. ‘sminthéi’, legutóbb Carruba 2004). S ennek a helyi Apollónnak (amely talán az említett Appaliuna tükröződése, l. Korfmann 1997) van egy sajátos epitheton ornansa, mely mindmáig heves viták tárgyát képezi: a *Λυκκηγενής* (Δ 101, 119) hagyományos fordítása ‘farkasszülte’ (ami kissé nehezen értelmezhető; e felfogás továbbviteléhez *ad absurdum* l. Gershenson 1991), ha azonban jelentése ‘a lyk sarj’ (pl. Lebrun 1998: 156; Gindin 1999: 200), mindjárt érthető, hogy miért a *lykők istene* is az Íliászban: a lyk Pandaros neki tesz fogadalmat, Glaukos pedig hozzá imádkozik (II 514–526), végül ő menti ki Sarpédón holttestét (II 676–683; vö. Mellink 1995: 33–34).– Ezzel szemben áll M. Janda felfogása, szerinte (2004 és 2004. november 2., emailben) az első tag egy gyökfőnév sg. instrumentalisa (‘der im Licht geborene’; vö. *Φοῖβος* ‘der im Licht gehende’ <*/b^hoih₂i-g^wh₂-o-/) (l. Hajnal szerint inkább ragtalan locativusból képzett -ah₂ kollektívum). L. még Beekes 2003.

8. Összefoglalás

Trója/Wiluša régészeti anyaga egyértelműen az anatóliai civilizáció szerves része. Ez megengedi azt a feltételezést, hogy a népesség nyelve az indoeurópai nyelvek anatóliai ágához tartozott. Különböző modellek születtek arra a kérdésre, e csoporton belül pontosan hova sorolandó a nyelvük. Úgy vélem, a fentebb kimutatott hangtörvények, alaktani és lexikai jellegzetességek egyértelműen azt mutatják, hogy itt egy lyk nyelvjárással állunk szemben, és ezt a következtetést mind a hettita, mind a klasszikus források egyértelműen megerősítik. A trójai lyknek a lyk A és a lyk B nyelvjárásokhoz fűződő viszonya még további kutatást igényel.

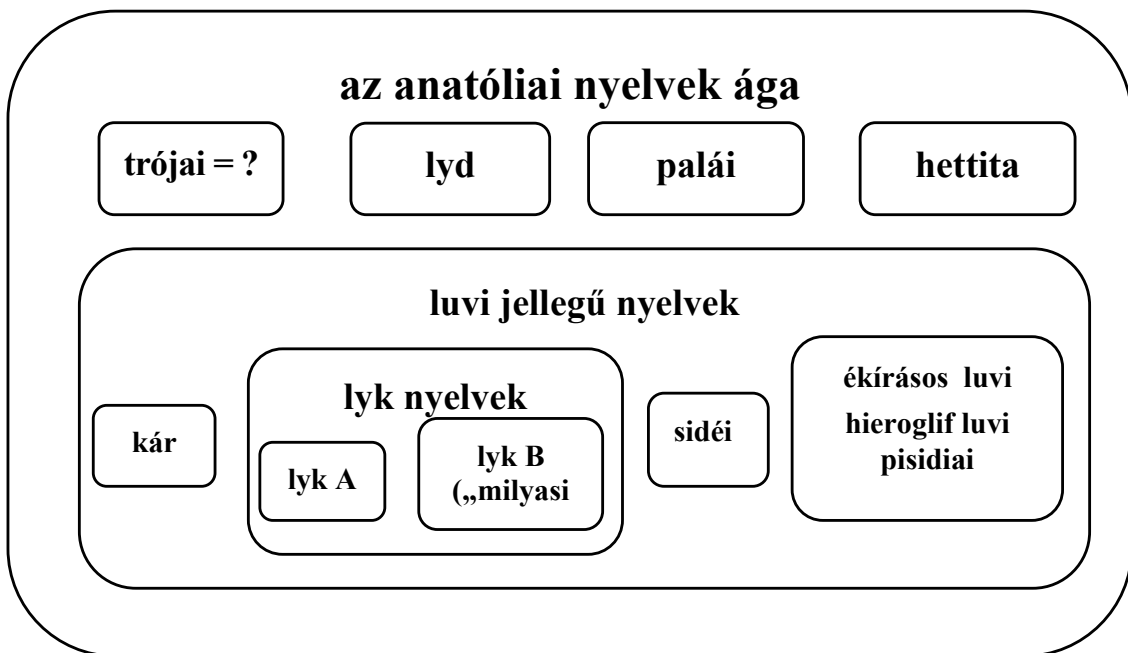
FÜGGELÉK

I. TÁBLÁZAT – A TÁRGYALT NÉVANYAG FEJLŐDÉSE

/Tarúwisa-/	*/Tarúwili-/	/Wilusiya-/	/Paríyamuwa-/
*/Trúwiha-/	*/Trúwili-/	*/Wiluhiya-/	*/Príyamuwa-/
a görögbe kölcsönözve			
*/Trówiha-/	*/Trówili-/ →	*/Wiluhiya-/	*/Príyamuwa-/
*/Trówia-/		*/Wilwia-/	
*/Tróia-/ →	<i>Τρώϊλος</i>	*/Īlia-/ →	*/Príamua-/ →
<i>Τρωΐα</i>		<i>Ἴλιος</i>	<i>Πρίαμος</i>

II. TÁBLÁZAT – AZ INDOEURÓPAI NYELVCSALÁD ANATÓLIAI ÁGA

A mezők mérete semmilyen nyelvi adattal nem korrelál, ugyanakkor relatív elhelyezkedésük a körülbelüli földrajzi viszonyokat szemlélteti.

HIVATKOZÁSOK

A rövidítések a hettitológiai gyakorlatot követik (vö. Hans G. Güterbock – Harry A. Hoffner szerk. *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* 3/1. Chicago, The Oriental Institute of the University of Chicago, 1980. XXI–XXIX).

- Alp, Sedat 2001: Das Hieroglyphensiegel von Troja und seine Bedeutung für Westanatolien, in Gernot Wilhelm szerk. *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, Würzburg, 4–8. Oktober 1999*. StBoT 45. Wiesbaden, Harrassowitz, 27–31.
- Anreiter, Peter 1997: *Zur Methodik der Namendeutung. Mit Beispielen aus dem Tiroler Raum* (IBK 101), Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft.
- Beekes, Robert S. P. 2002: The Prehistory of the Lydians, the Origin of the Etruscans, Troy and Aeneas, *Bibliotheca Orientalis* 59, col. 205–241, 441–442.
- Beekes, Robert S. P. 2003: The Origin of Apollo, *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 3, 1–21.
- Brown, Edwin L. 2004: In Search of Anatolian Apollo, in Anne P. Charpin ed. *Charis. Essays in Honor of Sara A. Immerwahr* (Hesperia Supplement 33), 253–267.
- Carruba, Onofrio 1977: Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte I. Die Tuthalijas und die Arnuwandas, *Studi micenei ed egeo-anatolici* 18, 137–174.
- Carruba, Onofrio 1980: Contributi al licio II, *Studi micenei ed egeo-anatolici* 22, 275–295.
- Carruba, Onofrio 2004: Vorgriechische Anatolier in der Ägäis. XII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft „Protolanguage and Prehistory“, Krakó, 2004. október 11.
- Doerfer, Gerhard 1973: Zur Sprache der Hunnen, *Central Asiatic Journal* 17, 1–50.
- Easton, D. F. – Hawkins, J. D. – Sherratt, A. G. – Sherratt, E. S. 2002: Troy in recent perspective, *Anatolian Studies* 52, 75–109.
- Eichler, Ernst – Hilty, Gerold – Löffler, Heinrich – Steger, Hugo – Zgusta, Ladislav szerk. 1995: *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*, HSK 11.1. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- Eilers, Wilhelm 1954–1956: Neue aramäische Urkunden aus Ägypten, *Archiv für Orientforschung* 17, 323–335.

- Ertem, Hayri 1974: *Boğazköy metinlerine göre hititler devri Anadolu'sunun faunası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Fol, Alexander–Schmitt, Rüdiger 2000: A Linear A Text on a Clay Reel from Drama, South-East Bulgaria? *Praehistorische Zeitschrift* **75**, 56–62.
- Forlanini, Massimo 1998: L' Anatolia occidentale e gli hittiti: appunti su alcune recenti scoperte e le loro conseguenze per la geografia storica, *Studi micenei ed egeo-anatolici* **40**, 219–253.
- Georgiev, Vladimir I. 1957: Zur altkleinasiatischen Hydronymie, *Beiträge zur Namenforschung* **8**, 149–161.
- Georgiev, Vladimir, I. 1973: Die ethnischen Verhältnisse im alten Nordwestkleinasien, *Linguistique Balkanique* **16/2**, 5–12.
- Georgiev, Vladimir I. 1978: Die troianische Herkunft der Elymer, *Linguistique Balkanique* **21/3**, 5–8.
- Georgiev, Vladimir I. 1979: Bemerkungen zur kleinasiatischen Hydronymie, *Linguistique Balkanique* **22**, 57–59.
- Gershenson, Daniel E. 1991: *Apollo the Wolf-God* (JIES Monographs **8**), McLean, Institute for Study of Man.
- Gindin, Leonid A. 1999: *Troja, Thrakien und die Völker Altkleinasiens. Versuch einer historisch-philologischen Untersuchung* (IBK **104**), Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft.
- Godart, Louis 1994a: La scrittura di Troia. *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche. Rendiconti Ser. 9.* **5**, 457–460.
- Godart, Louis 1994b: Les écritures crétoises et le bassin méditerranéen, *Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus* 707–730.
- Godart, Louis–Sacconi, Anna 1996: Les dieux Thébains dans les archives mycéniennes, *Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus* 99–111.
- Godart, Louis–Sacconi, Anna 1999: La géographie des états mycéniens, *Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus* 527–546.
- Hajnal, Ivo 1995: *Der lykische Vokalismus. Methode und Erkenntnisse der vergleichenden anatolischen Sprachwissenschaft, angewandt auf das Vokalsystem einer Kleincorpussprache*, Graz, Leykam.
- Hajnal, Ivo 1997: *Sprachschichten des mykenischen Griechisch. Zur Frage der Differenzierung zwischen „Mycénien spécial“ und „Mycénien normal“* (Suplementos a MINOS **14**), Universidad de Salamanca.

- Hajnal, Ivo 2000: Der adjektivische Genitivausdruck der luwischen Sprachen (im Lichte neuerer Erkenntnisse), in Fritz Lochner von Hüttenbach–Michaela Ofitsch–Christian Zinko szerk. *125 Jahre Indogermanistik in Graz*, Graz, Universitätsbibliothek, 159–184.
- Hajnal, Ivo 2003a: *Troia aus sprachwissenschaftlicher Sicht. Die Struktur einer Argumentation* (IBS **109**), Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft.
- Hajnal, Ivo 2003b: Üiluša–Taruiša. Sprachwissenschaftliche Nachbetrachtungen zum Beitrag von Susanne Heinhold-Krahmer, in Christian Ulf szerk. *Der neue Streit um Troia. Eine Bilanz*, München, Beck, 169–173.
- Hajnal, Ivo 2005: [Gindin 1999], *Kratylos* **50**, 95–100.
- Hawkins, John David 1998: Tarkasnawa, King of Mira. „Tarkondemos”, Boğazköy Sealings and Karabel, *Anatolian Studies* **48**, 1–31.
- Hawkins, J. David–Easton, Donald F. 1996: A Hieroglyphic Seal from Troia, *Studia Troica* **6**, 111–118.
- Hengst, Karlheinz 1995: Methoden und Probleme der sprachwissenschaftlich-etymologischen Namenforschung, in Eichler et al. szerk. 1995: 318–323.
- Houwink ten Cate, Philo H. J. 1961: *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period*, Leiden, Brill.
- Houwink ten Cate, Philo H. J. 1970: *The Records of the Early Hittite Empire (C. 1450–1380 B.C.)*, İstanbul, Nederlands Historisch-archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten.
- Hütteroth, Wolf-Dieter–Höhfeld, Volker 2002: *Türkei*, Wissenschaftliche Länderkunden, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Isebaert, Lambert–Lebrun, René szerk. 1998: *Quaestiones Homericae. Acta Colloquii Namurcensis*, Louvain–Namur, Peeters–Société des Études Classiques.
- Janda, Michael 2004: Der Weg zur Sonne – *svarga-* *loka-* und Verwandtes, *XII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft „Protolanguage and Prehistory”*, Krakko, 2004. október 13.
- Jenniges, Wolfgang 1998: Les Lyciens dans l’*Iliade*: sur les traces de Pandaros, in Isebaert–Lebrun szerk. 1998: 119–147.
- von Kamptz, Hans 1982: *Homerische Personennamen. Sprachwissenschaftliche und historische Klassifikation*, Göttingen, Vandenhoeck–Ruprecht.

- Katz, Joshua T. 1998: Hittite *tašku-* and the Indo-European Word for ‘Badger’, *Historische Sprachforschung* **111**, 61–82.
- Kearns, John Michael 1994: A Greek Genitive from Lydia, *Glotta* **72**, 5–14.
- Korfmann, Manfred 1996: Troia – Ausgrabungen 1995, *Studia Troica* **6**, 1–63.
- Korfmann, Manfred 1997: Stelen vor den Toren Troias. Apaliunas-Apollon in Truisa/Wilusa? in Güven Arsebük–Mechtold J. Mellink–Wulf Schirmer szerk. *Karatepe’deki Işık. Halet Çambel’e sunulan yazılar*, İstanbul, Ege Yayınları, 471–488.
- Korfmann, Manfred 1998: Troia, an Ancient Anatolian Palatial and Trading Center. Archaeological Evidence for the Period of Troia VI/VII, *Classical World* **91**, 369–385.
- Korfmann, Manfred 2001: Die Troianische Hochkultur. Eine Kultur Anatoliens, in Troia 2001: 395–406.
- Košak, Silvin 1982: *Hittite inventory texts (CTH 241-250)* (TdH **10**), Heidelberg, Winter.
- Lanzweert, René 1994: GRASSMANN im Griechischen. Zur umstrittenen Chronologie eines unbestrittenen Lautgesetzes, in George E. Dunkel–Gisela Meyer–Salvatore Scarlata–Christian Seidl szerk. *Früh-, Mittel-, Spätindogermanisch. Akten der IX. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 5. bis 9. Oktober 1992 in Zürich*, Wiesbaden, Reichert, 185–200.
- Laroche, Emmanuel 1966: *Les noms des Hittites*, Paris, Klincksieck.
- Laroche, Emmanuel 1972: Linguistique asianique, *Minos* **11**, 112–119.
- Latacz, Joachim 2003: *Troia und Homer. Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels*, München–Berlin, Koehler–Amelang.
- Lebrun, René 1998: L’identité des Troyens, in Isebaert–Lebrun szerk. 1998: 149–161.
- Mascheroni, Lorenza M. 1979: Un’ interpretazione dell’ inventario KBo XVI 83 + XXIII 26 e i processi per malversazione alla corte di Hattuša, in Onofrio Carruba szerk.: *Studia Mediterranea Piero Meriggi dicata I–II*, Pavia, Aurora, 353–371.
- Matsas, Dimitris 1991: Samothrace and the Northeastern Aegean. The Minoan Connection, *Studia Troica* **1**, 159–179.
- Melchert, H. Craig 1984: *Studies in Hittite Historical Phonology* (Ergänzungshefte zur Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung **32**), Göttingen, Vandenhoeck–Ruprecht.

- Melchert, H. Craig 1994: *Anatolian Historical Phonology* (LSIE 4), Amsterdam–Atlanta, Rodopi.
- Melchert, H. Craig 2003: Prehistory, in Melchert szerk. *The Luwians* (HdO 85), Leiden–Boston, Brill, 8–26.
- Mellink, Machteld J. 1995: Homer, Lycia and Lukka, in Jane B. Carter–Sarah P. Morris szerk.: *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Austin, University Press of Texas, 33–43.
- Meriggi, Piero 1980: *Schizzo grammaticale dell' Anatolico* (Atti della Accademia Nazionale dei Lincei 377, Serie VIII, 24, Fascicolo 3), Roma.
- del Monte, G. F. 1992: *Supplement* (RGTC 6/2), Wiesbaden, Reichert.
- del Monte, G. F.–Tischler, J. 1978: *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte* (RGTC 6), Wiesbaden, Reichert.
- Neu, Erich 1995–1996: Zur Herkunft des Inselnamens Kypros, *Glotta* 73, 1–7.
- Neumann, Günter 1976: Der kleinasiatische Personennamen *Kukkunni*, *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung* 89, 231–234.
- Neumann, Günter 1993: Zu den epichorischen Sprachen Kleinasiens, in Gerhard Dobesch–Georg Rehrenböck szerk.: *Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens. Hundert Jahre Kleinasiatische Kommission der ÖAW. Akten des Symposiums vom 23. bis 25. Oktober 1990* (ÖAW Phil-hist. Kl. Denkschriften 236. Tituli Asiae Minoris Ergänzungsband 14) Wien, ÖAW, 289–296.
- Neumann, Günter 1988: Die hethitisch-luwischen Ortsnamen auf *-issa* und *-ussa*, in Erich Neu–Christel Rüster szerk.: *Documentum Asiae Minoris Antiquae. Festschrift für Heinrich Otten*, Wiesbaden, Harrassowitz, 255–261.
- Neumann, Günter 1999a: Wie haben die Troer im 13. Jahrhundert gesprochen? *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft* 23, 15–23.
- Neumann, Günter 1999b: Zwei altgriechischen Flußnamen in der Troas, *Historische Sprachforschung* 112, 273–278.
- Oettinger, Norbert 1994: Etymologisch unerwarteter Nasal im Hethitischen, in Jens Elmegård Rasmussen szerk. *In honorem Holger Pedersen. Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft vom 25. bis 28. März 1993 in Kopenhagen*, Wiesbaden, Reichert, 307–330.
- Özgüç, Tahsin 2002: Neša. Beschreibung einer Stadtentwicklung, in *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter*, Stuttgart, Theiss, 152–155.

- Parker, Victor 1999: Die Aktivitäten der Mykenäer in der Ostägäis im Lichte der Linear B-Tafeln, in Sigrid Deger-Jalkotzy – Stefan Hiller – Oswald Panagl szerk. *Floreat Studia Mycenaea. Akten des X. Internationalen Mykenologischen Colloquiums II*, Wien, ÖAW, 495–502.
- Rix, Helmut 1976: *Historische Grammatik des Griechischen. Laut- und Formenlehre*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Röllig, Wolfgang 1988: Lukka, *RLA* 7, 161–163.
- Schachner, Andreas – Meriç, Recep 2000: Ein Stempelsiegel des späten 2. Jahrtausends v. Chr. aus Metropolis, Ionien, *Studi micenei ed egeo-anatolici* 42, 85–102.
- Schmitt, Rüdiger 1995a: Entwicklung der Namen in älteren indogermanischen Sprachen, in Eichler et al. szerk. 1995: 616–636.
- Schmitt, Rüdiger 1995b: Morphologie der Namen: Vollnamen und Kurznamen bzw. Kosenamen im Indogermanischen, in Eichler et al. szerk. 1995: 419–427.
- Scholz, Fred – Schweizer, Günther 1992: *Vorderer Orient. Nomadismus und andere Formen der Wanderviehwirtschaft. Middle East. Nomadism and other Forms of Pastoral Migration*, TAVO A X 11.
- Schwyzer, Eduard. 1939: *Griechische Grammatik I*, München, Beck.
- Shevoroshkin [Ševoroškin], Vitalij V. 1965: Etimologičeskie zametki, *Etimologija* 1965: 229–234.
- Shevoroshkin, Vitalij 1978: Studies in Hittite-Luwian Names, *Names* 26, 231–257.
- Sihler, Andrew L. 1995: *A New Comparative Grammar of Greek and Latin*, New York – Oxford, Oxford University Press.
- Simon Zsolt 2004a: Trója, azaz Wiluša. Az Íliász történeti hátteréről, *Ókor* 3/3, 22–31.
- Simon Zsolt 2004b: Fodor István A világ nyelvei és nyelvcsaládjai, *BUKSZ* 16, 30–40.
- Sommer, Ferdinand 1937: Ahhijavā und kein Ende? *Indogermanische Forschungen* 55, 181–182.
- Starke, Frank 1990: *Untersuchung zur Stammbildung des keilschrift-luwischen Nomens* (Studien zu den Boğazköy-Texten 31), Wiesbaden, Harrassowitz.
- Starke, Frank 1997: Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasiens im 2. Jahrtausend, *Studia Troica* 7, 447–487.

- Szemerényi, Oswald J. L. 1987: *Graeca Anatolica*, in Petar Hr. Ilievski–Ljiljana Crepajac szerk. *Tractata Mycenaea. Proceedings of the Eighth International Colloquium on Mycenaean Studies (Ohrid, 19-20 September 1985)*, Skopje, Macedonian Academy of Sciences and Arts, 343–356.
- Tischler, Johann 1977: *Kleinasiatische Hydronymie. Semantische und morphologische Analyse der griechischen Gewässernamen*, Wiesbaden, Reichert.
- Tischler, Johann 1995a: Die kappadokischen Texte als älteste Quelle indogermanischen Sprachgutes, in Onofrio Carruba–M. Giorgieri–C. Mora szerk. *Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia, Pavia 28 giugno – 2 luglio 1993 (Studia Mediterranea 9)*, Iuculano, Pavia, 359–368.
- Tischler, Johann 1995b: Kleinasiatische Onomastik (Hethitisch), in Eichler et al. szerk. 1995: 636–644.
- Tischler, Johann 2002: Zur Morphologie und Semantik der hethitischen Personen- und Götternamen, in Michael P. Streck–Stefan Weninger szerk. *Altorientalische und semitische Onomastik (AOAT 296)*, Münster, Ugarit, 75–84.
- Troia 2001: *Troia. Traum und Wirklichkeit. Wissenschaftlicher Begleitband zur Ausstellung*, Stuttgart, Theiss.
- Visser, Edzard 2001: Die Trojaner und ihre Alliierten in der Sicht Homers. Mythische Tradition, geografische Realität und poetische Fantasie, in Troia 2001: 84–87.
- Watkins, Calvert 1986: The language of the Trojans, in Machteld J. Mellink szerk. *Troy and the Trojan War*, Bryn Mawr, Bryn Mawr College, 45–62.
- Zgusta, Ladislav 1964: *Kleinasiatische Personennamen*, Prag, Tscheslo-wakische Akademie der Wissenschaften.